İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Public and Private International Law Bulletin, 42(1): 27–52

DOI: 10.26650/ppil.2022.42.1.000006
http://ppil.istanbul.edu.tr/tr/_

Public and Private International Law Bulletin

Başvuru: 05.03.2020
Revizyon Talebi: 12.03.2020
Son Revizyon: 07.09.2021
Kabul: 19.11.2021
Online Yayın: 04.01.2022

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Uluslararası Hukukta Salisbury Olayının İncelenmesi

Analyzing the Salisbury Incident under International Law

Selman Özdan*, Büşra Beydüz**

Öz

4 Mart 2018 tarihinde İngiltere'nin Salisbury kentinde Sergei Skripal (eski Rus ajanı) ve kızı Yulia Skripal bilinci kapalı bir şekilde bulunmuşlardır. Yetkili mercilerin incelemesi ve araştırması sonucu Sergei Skripal ve kızının Novichok isimli sinir gazına maruz kaldıkları tespit edilmiştir. İngiltere Hükümeti kullanılan gazın çeşidi ve elde edilen delillerden yola çıkarak Rusya'nın bu zehirlenme vakasından sorumlu olabileceğini ifade etmiştir. Rusya olayı üstlenmemesine rağmen iddiaların aksini kanıtlayabilecek güçlü bir delil ileri sürememiştir. Salisbury olayı, basit bir zehirlenme vakasından öteye geçerek uluslararası bir krize dönüşmüş ve kuvvet kullanma yasağı, meşru müdafaa ve silahlı saldırı konularında uluslararası hukuk altında tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda, Novichok gazı özelinde sinir gazı kullanımının uluslararası hukuka uygunluğunun incelenmesi, olayın kuvvet kullanma yasağına ilişkin değerlendirilmesi için önem arz etmektedir. BM Sözleşmesi madde 2(4) dikkate alınarak, Salisbury olayında incelenecek önemli hususlardan diğeri ise, kuvvet kullanma konusunda bir eşiğin var olup olmadığıdır. Salisbury olayından Rusya Hükümeti'nin sorumlu olduğu varsayımında, incelenmesi gereken diğer önemli bir husus bu olayın BM Sözleşmesi madde 51'de düzenlenen meşru müdafaa hakkı dâhilinde silahlı saldırı boyutuna ulaşıp ulaşmadığıdır.

Anahtar Kelimeler

Salisbury, kuvvet kullanma yasağı, silahlı saldırı, meşru müdafaa, Novichok

Abstract

On March 04, 2018, Sergei Skripal (former Russian spy) and his daughter, Yulia Skripal, were found unconscious in Salisbury in the United Kingdom. An investigation by the authorities found that Skripal and his daughter had been exposed to Novichok nerve agent. The UK Government claimed it was highly likely that the Russian government was responsible for the poisoning. The Russian government dismissed the allegations. Nonetheless, the Salisbury case has become an international crisis. This case has been analyzed in the context of various international legal principles, including prohibition of the use of force, self-defense, and armed attack. The prohibition of the use of force, for example, requires an examination of the compatibility of nerve agent use (in particular Novichok nerve agent) with international law. In the Salisbury incident, one important question is whether there is a threshold for the use of force in respect of Article 2(4) of the United Nations (UN) Charter. Assuming the Russian government is responsible for the Salisbury incident, another crucial issue is whether the Salisbury incident is tantamount to an armed attack for the purposes of Article 51 of the UN Charter, invoking the UK's right to forcible self-defense.

Keywords

Salisbury, the prohibition of the use of force, armed attack, self-defense, Novichok

* **Sorumlu Yazar:** Selman Özdan (Dr. Öğr. Üyesi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye. E-posta: selmanozdan@gmail.com ORCID: 0000-0002-1002-0625

** Büşra Beydüz (Arş. Gör.), Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye. E-posta: busrabeyduz@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0003-3567-6740

Atıf: Ozdan S, Beyduz B, "Uluslararası Hukukta Salisbury Olayının İncelenmesi" (2022) 42(1) PPIL 27.
https://doi.org/10.26650/ppil.2022.42.1.000006

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Extended Summary

International law is a collection of legal rules and principles governing relations between sovereign States and other entities. These norms and rules are required not only during peacetime, but also during wars and armed conflicts. The United Nations (UN) Charter can be accepted as the most prominent legal document in history that addresses the legal requirements to promote peaceful relations between nation States. The extensive prohibition of the use of force, as stated in Article 2(4) of the UN Charter, compels member States to "*refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations.*" The prohibition of the use of force is a vital initiative to prevent war under international law, although it remains one of the most contentious issues in international law.

Although the prohibition of use of force in international relations is comprehensively codified under general international law, there exists two generally accepted exceptions. The first is action taken under the auspices of the UN Security Council's authorization to use of force under Chapter VII Article 42 of the UN Charter. It states that "*Should the Security Council consider that measures provided for in Article 41 would be inadequate or have proved to be inadequate, it may take such action by air, sea, or land forces as may be necessary to maintain or restore international peace and security. Such action may include demonstrations, blockade, and other operations by air, sea, or land forces of Members of the United Nations*." The second exception is the right to use of force under Article 51 of the UN Charter in individual or collective self-defense. Article 51 accordingly states that "*Nothing in the present Charter shall impair the inherent right of individual or collective self-defense if an armed attack occurs against a Member of the United Nations, until the Security Council has taken the measures necessary to maintain international peace and security. Measures taken by Members in the exercise of this right of self-defense shall be immediately reported to the Security Council and shall not in any way affect the authority and responsibility of the Security Council under the present Charter to take at any time such action as it deems necessary in order to maintain or restore international peace and security*." In this paper, the Salisbury incident is analyzed by virtue of the principle of prohibition of the use of force and the principle of self-defense, as legal terms under UN Charter.

The facts of the Salisbury incident can be summarized as follows: On 4 March 2018, Sergei Skripal (a former Russian military intelligence officer) and his daughter, Yulia Skripal, were found unconscious on a park bench in Salisbury in the United Kingdom. After investigation by the authorities, including scientists from the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), it was confirmed that Skripal and his daughter had been exposed to Novichok nerve agent. Novichok nerve agent, according to scientists, is highly potent and exposure is fatal. This concoction was not legally

prohibited, but the OPCW in 2019 had agreed that member States would categorize the group of nerve agents known as Novichoks as chemical weapons, adding them to the Chemical Weapons Convention's list of controlled substances. This change was one of the major amendments to the convention since it had first been signed.

The UK Government (Theresa May–former Prime Minister of the UK) claimed that it was highly likely that the Russian government was responsible for the double murder. The Russian government dismissed the allegations and declined to take responsibility for the killings. The Salisbury case therefore became an international crisis.

This case has been analyzed in the context of various international legal principles, including prohibition of the use of force, self-defense, and armed attack. The prohibition of the use of force, for example, requires an examination of the compatibility of nerve agent use (in particular Novichok nerve agent) with international law. In the Salisbury incident, one important question is whether there is a threshold for the use of force in respect of Article 2(4) of the UN Charter.

The main issue, therefore, is whether the Salisbury incident could be interpreted as use of force in the legal sense. Some scholars reject such a threshold under public international law. That being said, they argue that the Salisbury incident would be considered as an illegitimate use of force once it was confirmed that a State was behind the incident. Other commentators, however, assert that there should be a weighty threshold for the use of force under Article 2(4) of the UN Charter. Accordingly, they assert that small-scale use of force should not be defined as force under Article 2(4) even though small-scale incidents might transgress human rights and sovereign rights of a State.

Assuming the Russian government is responsible for the Salisbury incident, another crucial issue is whether the Salisbury incident is tantamount to an armed attack under Article 51 of the UN Charter, hence invoking the UK's right to forcible self-defense.

Although the Novichok nerve agent is potentially high risk, the incident does not amount to an armed attack since only a few people were affected and targeted by the poison. Therefore, it can be argued that the UK Government does not have a right to respond in self-defense.

Uluslararası Hukukta Salisbury Olayının İncelenmesi

Giriş

Devletler toplumsal bir düzenin sağlanması maksadıyla iç hukuklarında düzenlemeler yapmışlardır. Benzer şekilde uluslararası hukuk da devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde bir düzen getirmek için oluşturulmuştur[1]. Devletlerarası ilişkiler her zaman barışçıl şartlarda olmayıp, bu ilişkiler dâhilinde çatışma ve savaş hali doğal olarak var olmuştur. Geçmişten günümüze kadar gelen ve içeriğinde savaşı da barındıran kuvvet kullanımı (*use of force*) uluslararası hukukta düzenlenmiş ve ilişkilere belirli bir düzen getirmeye çalışan önemli hukuki terimlerden bir tanesidir. Kuvvet kullanma yasağına (*prohibition of the use of force*) ilişkin düzenlemeler de uluslararası hukukun en tartışmalı konulardan biri olmuştur.

Savaşın tarihçesinin ilk çağlara kadar uzanması kuvvet kullanımını yeni bir terim olmaktan çıkarmaktadır. Fakat özellikle ilk dönemlerde savaşın kanuniliğinden ziyade nasıl yürütülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. 19. yüzyılın sonlarına kadar, savaş hakkı, egemen bir devletin çıkarlarını elde etmek ya da ihlal edildiğini düşündüğü bir hakkını korumak maksadıyla başvurabileceği bir yol olarak kabul edilmiştir[2].

Savaşa başvuruyu kısıtlayan konferans çalışmaları ve kodifikasyon çabaları tarihte yer bulmuş ve uluslararası düzeyde desteklenmiş fakat başarı elde edilememiştir. 1899-1907 Lahey Sözleşmeleri (The Hague Conventions) barışı teşvik eden yeni kurallar getirmiş fakat 1914'te savaşın başlamasına engel olamamıştır. Kuvvet kullanımı için uluslararası örgütlerce getirilen ilk sınırlamalar Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının ardından olmuştur. Milletler Cemiyeti Misakı, devletlerin kuvvet kullanımına başvurmadan evvel barışçıl yollara başvurması gerektiğini düzenlemiştir[3]. Bu yöntemler başarısızlıkla sonuçlanırsa devletler savaşa başvurabilmekteydi[4]. Milletler

1 Enver Bozkurt, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanılması* (3rd edn, Asil 2007) 5. 20. yüzyıl ve sonrasına baktığımızda uluslararası hukukun aktörlerinin sadece devletler olmadığını bireylerin, uluslararası örgütlerin ve sivil toplum örgütlerinin de bu aktörlerden bazıları olduğunu kabul etsek de ulus devlet uluslararası hukukun en önemli aktörü ve nüvesi olma özelliğini idame ettirmektedir.

2 Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş* (4th edn, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1975) 407.

3 Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12. maddesine göre, "*Cemiyet'in bütün üyeleri, aralarında ilişkilerin kesilmesine varabilecek nitelikte bir anlaşmazlık çıkarsa, bu anlaşmazlığı ya hakemliğe ya da Konseyin incelemesine sunmayı kabul etmektedirler. Cemiyet Üyeleri, hakemlerin kararından ya da Konseyin raporundan sonra üç aylık bir süre geçinceye kadar, hiçbir durumda savaşa başvurmamayı da kabul ederler. Bu maddede öngörülen tüm durumlarda, hakemlerin hükümlerinin veya yargısal kararların makul süre içinde verilmesi ve Konsey raporunun, anlaşmazlık Konsey'e sunulduğu günden başlayarak, altı ay içinde hazırlanmış bulunması gerekir*". *The Covenant of the League of Nations* (Milletler Cemiyeti Misakı) (1919) . İlgili metnin Türkçesi için bkz. A. LeRoy Bennett ve James K. Oliver, *Uluslararası Örgütler, İlkeler ve Meseleler* (çev. Nasuh Uslu, BB101 2015) 532.

4 Milletler Cemiyeti Misakı'nın 16. maddesinin 1. fıkrasına göre, "*Cemiyet üyelerinden biri, 12., 13. ya da 15. maddelerdeki yükümlülüklerine aykırı olarak savaşa başvurursa, Cemiyet'in bütün öteki üyelerine karşı, bu davranışıyla ipso facto bir savaş eyleminde bulunmuş sayılır. Bu üyeler onunla, ticaret ya da mali ilişkilerini hemen kesmeyi, kendi uyruklarıyla Misak'a aykırı davranan Devletin uyrukları arasında her türlü ilişkileri yasaklamayı ve Misak'a aykırı davranan bu Devletin uyrukları ile, Cemiyet üyesi olsun ya da olmasın, başka herhangi bir Devletin uyrukları arasında ticaret, mali ilişkileriyle kişisel ilişkileri kesmeyi yükümlenirler*". *The Covenant of the League of Nations* (n 3). İlgili metnin Türkçesi için bkz. Bennett ve Oliver (n 3) 534.

Cemiyeti Misakı'ndan sonra imzalanan Kellog-Briand Paktı'nın[5] 1. maddesinde ise savaşa başvurmak açıkça hukuka aykırı sayılmıştır: "*Taraf devletlerin, uluslararası sorunların çözümünde savaşa başvurmayı kınadıklarını ve diğer devletlerle olan ilişkilerinde savaşı ulusal politikalarının bir aracı olarak tamamen ortadan kaldırdıklarını kararlaştırmaktadır*"[6].

Uluslararası hukukta kuşkusuz kuvvet kullanımını yasaklayan ve günümüzde geçerli olan en önemli sözleşme Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'dir. II. Dünya Savaşı'nın ağır sonuçları, o dönemde faaliyet gösteren Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığını ortaya çıkarmış ve farklı bir oluşum arayışına girilmiştir. 1945 yılında elli bir devletin imzalamasıyla kabul edilen BM Sözleşmesi'nde kuvvet kullanımı yasaklanmıştır. Özellikle devlet sınırlarını genişletmek ve diğer devletlerin hükümetlerini değiştirmek maksadıyla kuvvet kullanımının sözleşmeye aykırı olduğu belirtilmiştir[7]. BM Sözleşmesi'nin kuvvet kullanımını yasaklayan fıkrası (2/4) şu şekilde düzenlenmiştir:

> *"Teşkilâtın Üyeleri, milletlerarası münasebetlerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar."*[8]

Hüküm ile yasaklanan kuvvet kullanımının oluşması iki koşulun gerçekleşmesi halinde olur. İlk koşul amaçsal niteliktedir. Buna göre, devletin toprak bütünlüğüne, siyasal bağımsızlığına, BM'nin amaçlarına karşı kuvvet kullanılamaz. Bununla birlikte bu üç şarttan birini taşımayan kuvvet kullanma durumu için açık bir düzenleme yapılmamıştır[9].

---

5 ABD Dışişleri Bakanı Kellog ile Fransa Dışişleri Bakanı Briand arasında başlayan görüşmeler neticesinde Kellog-Briand Paktı imzalanmıştır. Özellikle savaşın önlenmesi amacıyla imzalanan bu antlaşma diğer devletlerin katılımına da açık tutulmuştur. 1928 yılında imzalanan Pakt'a göre, savaşa başvurmak açıkça yasaklanmıştır. Savaşın Ulusal Politika Aracı Olarak Yasaklanmasına İlişkin Genel Anlaşma, Kellog-Briand Paktı (General Treaty for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy, Kellog-Briand Peace Pact) (signed 27 August 1928, entered into force 24 July 1929) 94 LNTS 57.

6 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı* (9th edn, Seçkin 2018) 329; Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II* (4th edn, Seçkin 2017) 108.

7 Bozkurt (n 1) 11. Kuvvet kullanma yasağı başka uluslararası belgelerde de belirtilmiştir. Örneğin, 2 Eylül 1947 tarihinde imzalanan ve 1948'de yürürlüğe giren Rio Antlaşması'nın (Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance) 1. maddesi sözleşmeye taraf devletlerin, BM Sözleşmesi veya Rio Antlaşması hükümlerine aykırı herhangi bir şekilde kuvvet kullanımına veya tehdidine başvurmamayı taahhüt ettiklerini ifade eder. Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance (signed 2 September 1947, entered into force 12 March 1948) 21 UNTS 77. BM ayrıca BM Sözleşmesi Uyarınca Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirgesi'nin 24 Ekim 1970 tarihli ekinin başlangıç kısmında bütün devletlerin, uluslararası ilişkilerinde herhangi bir devletin ülke bütünlüğü veya siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanma tehdidinde bulunmaktan veya kuvvet kullanmaktan kaçınmalarının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, Annex to GA Res. 2625, UN GAOR, 25th Sess. Supp. No. 28, 121, UN Doc. A/8028 (24 October 1970).

8 Sanfransisko'da 26 Haziran 1945 Tarihinde Yapılmış ve İmzalanmış Olan Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün Onanması Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 4801 Kabul Tarihi: 15.8.1945 RG, 24.8.1945/6092 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf> Erişim Tarihi 21 Ocak 2021.

9 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (12th edn, Turhan 2012) 518.

BM Sözleşmesi ile getirilen yasağın ikinci koşulu ise eylemlerin niteliğine ilişkindir. Yasaklanan kuvvet kullanmanın hangi eylemleri kapsadığı konusunda tartışma bulunmaktadır[10]. Bu sınırın belirlenmesinde kuvvet kullanma eşiği kavramı yardımcı olmaktadır. Bu konunun değerlendirilmesi çalışmamızın esas araştırma konularından biridir.

BM Sözleşmesi'nin kabul edilmesi ile birlikte savaşı gayrı hukukileştirme niyetinin ortaya çıktığı görülmektedir. Devletler, tüm çekişmeli hadiseleri öncelikli olarak barışçıl yöntemlerle çözme yükümlülüğünü kabul etmiştir. Ayrıca, devletler, uluslararası ilişkiler çerçevesinde hem kuvvet kullanma tehdidinden hem de bu yola başvurmaktan kaçınmışlardır. Kuvvet kullanma durumu her ne kadar belirtilen kapsamda yasaklanmış olsa da bazı istisnai durumlarda kuvvet kullanmaya izin verilmiştir. BM Sözleşmesi bu anlamda iki istisnai durum sunmaktadır. İlk olarak, BM Güvenlik Konseyi barışı ve güvenliği sağlamak için Devletleri kuvvet kullanmaya yetkilendirebilir. Sözleşmenin VII. Bölümünde belirtilen müşterek güvenlik sistemi dâhilinde Güvenlik Konseyi barışın ihlali, tehdidi veya saldırı eylemi olduğu durumlarda önlem alabilmektedir. Askeri eylemlerin yetkilendirilmesi de bu tür önlemler dâhilindedir.

İkinci istisnai durum ise, devletlerin silahlı saldırılara karşı meşru müdafaa dâhilinde kuvvet kullanma eylemine başvurabilmesidir[11]. Meşru müdafaa, bir devletin başka bir devletçe kendisine karşı silahlı saldırı boyutuna ulaşmış kuvvet kullanma yasağına aykırı faaliyetlere karşı ani ve doğal olarak kuvvet kullanma aracılığıyla karşılık vermesidir. Meşru müdafaa hakkı bireysel veya müşterek olarak kullanılabilir. Meşru müdafaanın hukuki olabilmesi için silahlı saldırıya karşılık verilen kuvvet kullanma eylemi hem gereklilik hem de orantılılık şartlarını taşımalıdır. Gereklilik ifadesinden kasıt saldırının engellenmesi için başka bir yolun kalmaması, orantılılık ise saldırıyı durduracak ve etkilerini engelleyecek düzeyde kuvvete başvurulmasıdır[12]. BM Sözleşmesi'nin 51. maddesi meşru müdafaa hakkının doğal bir hak olduğunu belirtip, koşullarını düzenlemiştir[13]. Bu maddeye göre;

> *"İş bu Andlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler Üyelerinden birinin silâhlı bir saldırmaya hedef olması halinde, Güvenlik Meclisi milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazası için lüzumlu tedbirleri alıncaya kadar, tabii olan münferit veya müşterek meşru müdafaa hakkına halel getirmez. Bu meşru müdafaa hakkını kullanarak Üyelerin aldığı tedbirler derhal Güvenlik Meclisine bildirir ve Meclisin, işbu Andlaşmaya dayanarak milletlerarası barış ve güvenliğin muhafaza veya iadesi için lüzumlu göreceği şekilde her an hareket etmek yetki ve ödevine hiçbir veçhile tesir etmez."*[14]

4 Mart 2018 tarihinde uluslararası hukukun ihtilaflı konularından biri olan kuvvet kullanma yasağının yeniden tartışılmasına sebep olan bir hadise meydana gelmiştir.

10 Ibid.

11 Bruno Simma, 'NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects' (1999) 10 European Journal of International Law 1.

12 Pazarcı (n 9) 524.

13 Ayrıntılı bilgi için bkz. Pazarcı (n 9) 520.

14 Birleşmiş Milletler Andlaşması (n 8) madde 51.

İngiltere'nin Salisbury kentinde bir parktaki bankın üzerinde Sergei Skripal ve kızı Yulia Skripal maruz kaldıkları Novichok isimli sinir gazının etkisiyle bilinçsiz ve baygın şekilde bulunmuşlardır. Bu olay, BM Sözleşmesi madde 2(4)'ü ihlal eden yasa dışı kuvvet kullanımının gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda tartışma oluşturmuş ve uluslararası hukukun ihlali açısından farklı boyutlarda değerlendirmeye alınmıştır.

Salisbury olayı için uluslararası hukuk uzmanları tarafından farklı görüşler öne sürülmüştür. Bir görüş, bu saldırıyı İngiltere'nin egemenliğinin ihlali ve iç işlerine yapılan yasa dışı bir müdahale olarak değerlendirip, kuvvet kullanma yasağı ihlalinin olduğunu savunmaktadır. Diğer bir görüş ise, olayın görece küçük çaplı olup, yasa dışı kuvvet kullanımı olarak değerlendirilemeyeceğini ve yalnızca insan hakları ihlali olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bir diğer tartışma konusu ise bu saldırının kuvvet kullanımı olarak değerlendirildiği takdirde İngiltere'nin meşru müdafaa hakkına sahip olup olmadığı hususundadır. Bu çalışma tarafların iddialarını dikkate alarak farklı görüşler çerçevesinde bir değerlendirme sunacaktır.

Ayrıca, bu çalışmanın kapsamı sinir gazı kullanımının uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesini de içermektedir. Uluslararası hukuk kimyasal gazların her türlü kullanımını yasaklamamaktadır. Bu kapsamda, sinir gazının kullanılabilirliğinin incelenmesi olayın analizinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle, Novichok sinir gazının kullanımının uluslararası hukuka uygun olup olmadığının değerlendirilmesi kuvvet kullanma yasağına ilişkin açıklamalarımızı da berraklaştıracaktır. Diğer bir ifadeyle, Novichok gazının kullanımının uluslararası hukuka uygunluğu, kuvvet kullanma yasağının ihlal edilip edilmediği hususunda ipucu verecektir.

Bu makalenin çerçevesi şu şekildedir: Birinci bölümde, Salisbury olayı açıklanıp İngiltere ve Rusya'nın olaya karşı tutumları kısaca açıklanacaktır. İkinci bölümde, sinir gazı kullanımının uluslararası hukuka uygunluğu sorusu tartışılacaktır. Makalenin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise olay, kuvvet kullanma yasağı ve meşru müdafaa çerçevelerinde incelenecektir.

1. Salisbury Olayı

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımının sınırı ve silahlı saldırı konusunda önemli tartışmalar içeren Salisbury olayı 4 Mart 2018'de meydana gelmiştir. Rusya Federal Güvenlik Servisi (KGB/FSB) eski ajanı Sergei Skripal[15] ve kızı Yulia Skripal, İngiltere'nin küçük bir şehri olan Salisbury'de bilinçleri kapalı bir şekilde

15 Rusya Federal Güvenlik Servisi (KGB/ FSB) ajanı olan Segei Skripal 1995 yılından sonra İngiltere için ajanlık faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Aralık 2004'te Skripal, İngiltere'den döndükten kısa bir süre sonra Moskova'nın Krylatskoye Bölgesi'ndeki evinin dışında tutuklandı. Ağustos 2006'da Moskova Bölge Askeri Mahkemesi tarafından Rus Ceza Kanunu'nun 275. maddesi uyarınca casusluk faaliyetleri kapsamında vatana yüksek ihanet suçundan 17 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Casus değişim programı kapsamında İngiltere'ye 2010 yılında dönmüş ve Salisbury'de yaşamaya başlamıştır. Bkz. Stephen Lewis, 'Salisbury, Novichok and International Law on the Use of Force' (2018) 163 (4) The RUSI Journal, 10; Marc Weller, 'An International Use of Force in Salisbury?' (EJIL: Talk, 14 March 2018) <https://www.ejiltalk.org/an-international-use-of-force-in-salisbury/> Erişim Tarihi 26 Kasım 2019.

bir parktaki bankın üzerinde bulunmuşlardır. Porton Down'da Savunma Bilimi ve Teknoloji Laboratuvarı'nda (Defence Science and Technology Laboratory - DSTL) görev alan bilim insanları tarafından yapılan incelemenin ardından, Sergei Skripal ve kızı Yulia'nın Novichok isimli sinir gazına maruz kaldığı tespit edilmiştir[16]. 8 Mart 2018'de ise polis memuru Nick Bailey[17] de aynı gazdan etkilendiğinden tedavi altına alınmıştır[18].

Novichok, Rusya'nın (ve Sovyetler Birliği'nin) 1971 ve 1993 yılları arasında geliştirdiği bir sinir gazı çeşididir. Askeri kullanım için geliştirilmiş olan Novichok sinir gazı grubu, sinir gazlarının arasında en ölümcül tür olmasının yanı sıra muadillerine nazaran en az beş kat daha güçlü etkileri vardır[19]. Bu gazın ölümcül etkilerinin erken müdahale sonucunda engellenebilmesi mümkün olmasına rağmen Novichok gazı etkilerini maruz kalan bireylerde ömür boyu göstermektedir[20]. Skripal, kızı Yulia ve Bailey belirli bir sürenin ardından taburcu olmalarına rağmen bu kişilerde gazın etkilerinin bütünüyle geçtiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle yaşadıkları dramatik olay ruhsal hayatlarını[21] bütünüyle etkilemiştir[22].

Salisbury olayı ile bağlantılı olduğu düşünülen başka bir zehirlenme vakası 30 Haziran 2018 tarihinde meydana gelmiştir. Dawn Sturgess ve Charlie Rowley, Salisbury'e 10 kilometre uzaklıkta olan Amesbury'de ciddi bir şekilde rahatsızlanarak, Salisbury Bölge Hastanesi'ne kaldırılmışlardır. Dawn Sturgess 8 Temmuz 2018 tarihinde ölmüştür[23]. İncelemenin ardından bu kişilerin de Novichok gazından etkilendiği tespit edilmiştir. Salisbury olayında kullanılan maddenin bir parçası olduğu ilk başlarda kesin olarak tespit edilemese dahi olay yerlerinin ve tarihlerinin yakınlığı bu konudaki şüpheleri artırmıştır.

Charlie Rowley, taburcu olmasına rağmen kısmi felç ve geçici körlük yaşadığını belirtmiştir. Herhangi bir virüs bulaşması halinde bağışıklık sisteminde meydana

16 Lewis (n 15) 10.

17 Nick Bailey, olayın ardından Skripal ailesinin evine inceleme yapmak için giren ilk kişidir. İncelemelerde bulunduğu esnada kendisi ve diğer polisler olayın sebebinin sinir gazı olduğunu bilmemekteydiler. Bkz. Lizzie Dearden, 'Salisbury novichok attack: Police officer Nick Bailey says he was 'petrified' after being poisoned', (Independent, 22 November 2018) <https://www.independent.co.uk/news/uk/crime/salisbury-novichok-attack-police-officer-interview-nick-bailey-russia-skripal-a8647431.html> Erişim tarihi: 27 Kasım 2019.

18 Weller (n 15).

19 Peter R. Chai, Bryan D. Hayes, Timothy B. Erickson and Edward W. Boyer, 'Novichok agents: a historical current and toxicological perspective' 2018 (2) 1 Toxicology Communications 45, 46.; Stefano Costanzi and Gregory D. Koblentz 'Controlling Novichoks after Salisbury: revising the Chemical Weapons Convention schedules' 2019 The Nonproliferation Review 3.

20 Charles Edward Stewart, *Weapons of Mass Casualities and Terrorism Response Handbook* (Jones and Bartlett 2006) 26.

21 22 Mart 2018 tarihinde Nick Bailey hastaneden taburcu edildikten sonra şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "*Benim için normal yaşam muhtemelen asla aynı olmayacak."* Bkz. Telegraph Reporters, 'Police officer poisoned by Novichok returns to active duty 10 months after Salisbury attack' (Telegraph, 15 January 2019) <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/01/15/police-officer-nick-bailey-returns-active-duty-10-months-salisbury/> Erişim tarihi 27 Kasım 2019.

22 Dearden (n 17).

23 Bu olay Amesbury Novichok Zehirlenmesi (*Amesbury Novichok Zehirlenmesi*) olarak anılmaktadır. Bkz. Lewis (n 15) 16.

gelen yıpranma sebebiyle ölüm tehlikesinin olduğunu bildirmiştir[24]. Başka bir deyişle Charlie, taburcu olmasına rağmen tam olarak iyileşememiştir. Skripal olayını planlayanların Dawn Sturgess ve Charlie Rowley'i kasıtlı olarak hedef aldıklarına yönelik bir kanıta rastlanmamıştır[25]. Polisler casusların parfüm şişesinde bulunan maddeyi Skripal ailesi için kullandıktan sonra Salisbury civarına attıklarını belirtmiştir. Parfüm şişesini yolda görüp alan Charlie Rowley'in bunu arkadaşı Dawn Sturgess'a hediye ettiği düşünülmektedir[26]. Bu şekilde zehirli maddenin etki alanı yayılmıştır. 4 Eylül 2018 tarihinde Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'nün (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons – OPCW) yaptığı inceleme sonucunda da iki olay arasındaki bağlantı kurulmuş olup, iki sinir gazının aynı parçadan alındığı tespit edilmiştir[27].

Farklı mağdurların ortaya çıkmasıyla olayın etkisinin büyümesi İngiliz Hükümeti'nin tepkisini de artırmıştır. Dönemin İngiltere Başbakanı Theresa May parlamentodaki ifadesinde, sinir gazı ile veya olayın ilk mağdurlarıyla temas halinde olan herkesin halen tehlike altında olduğunu bu sebeple felakete sebep olabilecek bir gazın kullanıldığını belirtmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde İngiltere, yüze yakın kişinin bu gazdan etkilenmiş olabileceğini belirtmiştir[28].

İngiltere Başbakanı May, 12 Mart 2018'de Avam Kamarası'nda Salisbury olayı hakkında şu ifadelerde bulunmuştur:

> *"Net bir şekilde şunu ifade edebiliriz, Sergei Skripal ve kızı Rusya tarafından geliştirilen askeri tip sinir gazı ile zehirlenmişlerdir. Bu tip sinir gazı grubu 'Novichok' olarak bilinir. Porton Down'da Savunma Bilimi ve Teknoloji Laboratuvarı'nda (DSTL) bulunan dünyanın önde gelen uzmanlarının yaptığı pozitif tanımlamaya dayanarak; Rusya'nın bu gazı daha önceden de üretebildiği ve hala bunu yapabileceğine dair enformasyonumuzu dikkate alarak; devlet destekli suikastları yönetme konusundaki Rusya'nın sicilini göz önünde bulundurarak ve bizim değerlendirmelerimize istinaden Rusya'nın bazı taraf değiştirmiş ajanları yasal hedefi olarak görmesini de hesaba katarak Sergei Skripal ve kızına karşı meydana gelen bu hadisenin sorumlusu çok büyük olasılıkla Rusya'dır."*[29]

Theresa May bu olayın meydana gelme sebebinin iki ihtimali olabileceğini ifade etmiştir. Birinci ihtimal, Rusya devleti tarafından direkt olarak İngiltere'ye karşı yapılmış bir eylem olmasıyla ilgilidir. İkinci ihtimal ise, Rusya Hükümeti'nin potansiyel olarak feci zararlara sebebiyet veren bu sinir gazının kontrolünü kaybetmesi

24 Bkz. Press Association, 'Novichok victim Charlie Rowley says poison could still kill him' (Guardian, 9 December 2018) <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/dec/09/novichok-victim-charlie-rowley-says-poison-could-still-kill-him> Erişim tarihi 27 Kasım 2019.

25 Lewis (n 15) 16.

26 Dearden (n 17).

27 Telegraph Reporters (n 21).

28 Weller (n 15).

29 PM Commons statement on Salisbury incident: 12 March 2018 (UK Government, 12 March 2018) <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-commons-statement-on-salisbury-incident-12-march-2018> Erişim Tarihi 28 Kasım 2019.

ve böylece başka kişiler veya kurumlar tarafından kullanılmasına izin vermesidir[30]. İki ihtimalde de Rusya'nın dolaylı veya doğrudan bu olaydan sorumlu tutulması gerekliliği May tarafından açıkça ifade edilmiştir.

Tom Ruys, Salisbury saldırısının son yıllarda iddialara göre Rusya tarafından yönetilen suikast teşebbüsleri silsilesinin sonuncusu olduğuna inanıldığını ifade etmiştir. Bu tür hadiselerin en ünlülerinden biri olan FSB ikili (taraf değiştirmiş/ *defector*) ajanı Aleksandr Litvinenko'nun 2006 yılında Londra'da radyoaktif polonyum ile zehirlenip ölmesi ile sonuçlanan hadisede, Rusya Hükümeti kendilerinin bu zehirlenme vakasında hiçbir dahli olmadığına dair iddiada bulunmuştur[31]. Marc Weller ise bu noktada Rusya Hükümeti'nin genellikle Batı'ya ve özellikle İngiltere'ye karşı agresif bir tutum izlediği konusunda ve bu tutumun 2014 yılında meydana gelen sözde Kırım ilhakı ile daha da belirgin hale geldiği hakkında değerlendirmede bulunmuştur[32]. Salisbury olayı ile birlikte Londra ve Moskova arasındaki ilişkilerin gerilimi daha da artmış ve iki devlet arasındaki ilişki en düşük seviyede tutulmuştur[33].

May ayrıca, Rusya Devleti'nin yirmi dört saat içerisinde tatmin edici bir cevap vermemesi halinde, bunun Rusya'nın kendilerine karşı yasa dışı bir kuvvet kullandığının göstergesi olacağını belirtmiştir[34]. Rusya, May tarafından verilen bu zaman sınırını dikkate almamıştır. Rusya olayı sahiplenici bir açıklama yapmamasına rağmen sinir gazından bir örnek talep ederek incelemek istemiştir. Bu talebi kabul edilmeyen Rusya, gazın İsveç'ten gelmiş olabileceğini belirterek İngiltere'nin Brexit anlaşması için zemin hazırladığını ifade etmiştir[35]. Bu açıklamalar İngiltere Hükümeti tarafından tatmin edici bulunmamıştır.

İngiltere Başbakanı Theresa May, 14 Mart'ta yaptığı konuşmada, kayıt dışı istihbaratçı olarak tanımlanan yirmi üç Rus diplomatın sınır dışı edileceğini bildirmiştir. Ayrıca May, yasamaya teklif vererek, düşman devlet etkinliklerine karşı yaptırımların sertleştirilmesini önerip, İngiltere'ye bu amaçla girişlerin engellenmesini hedeflemiştir. Son olarak, Rusya ile tüm üst düzey ilişkilerin askıya alınabileceğini belirtmiştir. İngiltere'nin bu teşebbüsünün ardından Avrupa Birliği (AB) üyesi birçok devlet Rus istihbaratçılarına karşı yaptırım uygulamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) altmışa yakın Rus diplomatını sınır dışı etmiş ve Seattle'da bulunan Rus Konsolosluğu'nu kapatmıştır. Bununla birlikte Norveç, Kanada, Makedonya devletlerinin de aralarında bulunduğu birçok devlet Rus diplomatlarını; Almanya, Fransa ve Hollanda'nın da aralarında

30 ibid.

31 Tom Ruys, 'License to Kill' in Salisbury: State-sponsored assassinations and the jus ad bellum' (Just Security, 15 March 2018) <https://www.justsecurity.org/53924/license-kill-salisbury-state-sponsored-assassinations-jus-ad-bellum/> Erişim tarihi 10 Aralık 2019.

32 Weller (n 15).

33 Ruys (n 31).

34 İngiltere Başbakanı'nın Salisbury Olayına İlişkin Avam Kamarası'na yaptığı sözlü açıklamanın devamı için bkz. (n 29).

35 Rus Hükümetinin olay ile alakalı açıklamaları için ayrıca bkz. Lewis (n 15) 12.

bulunduğu bazı devletler ise Rus istihbaratçıları ülkelerinden sınır dışı ederek dünya genelinde Salisbury olayı için Rusya'ya karşı bir tepki oluşturmuşlardır. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization – NATO) da bu konuda çeşitli yaptırım kararları alarak, yedi Rus memurun akreditasyonunu ve beklemede olan üç adet başvuruyu iptal etmiştir[36]. 17 Mart 2018 tarihinde, Rusya bu yaptırım kararlarına karşılık olarak yirmi üç İngiliz diplomatın sınır dışı edileceğini ve St. Petersburg'da yer alan İngiliz Konsolosluğu'nun kapatılacağını bildirmiştir[37].

İngiltere Hükümeti'nin iddiasına göre olayın sorumluları olan Alexander Petrov ve Ruslan Boshirov 13 Eylül 2018'de Rus devlet destekli haber kanalı Russia Today için verdikleri röportajda sadece turist olarak Salisbury'de bulunduklarını, ünlü katedrali ziyaret ettiklerini ve olayla alakalarının bulunmadığını belirtmişlerdir[38]. Rusya, olayı üstlenmemesine rağmen Rusya'ya verilen tepkiler devam etmiştir[39].

Bu kapsamda Salisbury olayında kullanılan Novichok gazının değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu olayda uluslararası hukukun ihlali olup olmadığına ilişkin değerlendirme Novichok gaz kullanımının yasal olup olmadığı incelemesi sonucunda yapılabilecektir.

2. Sinir Gazı Kullanımının Uluslararası Hukuka Uygunluğunun Değerlendirilmesi

Bazı silahların kullanımı silahlı çatışma halinde dahi açıkça yasaklanmıştır. Yasaklanan silah türleri arasında nükleer[40], biyolojik ve kimyasal silahlar olup çalışmanın kapsamı itibariyle kimyasal silahlar üzerinde durulacaktır.

Kimyasal silahlar; katı, sıvı veya gaz halinde olan kimyasal maddelerden oluşmuş kullanıldığı takdirde insanlar, hayvanlar ve bitkiler üzerinde zehirleyici etkisi olan silahlardır. Bu sebepten dolayı kimyasal maddeden oluşsa dahi ilk etkisi ısıtma veya basınç olan silahlar kimyasal silah olarak değerlendirilemez. Doktrinde, öldürücü ve hareketsiz bırakan kimyasal içerikli maddelerin kimyasal silah olduğu konusunda tartışma yoktur[41].

36 David Omand, 'From Nudge to Novichok: The response to the Skripal nerve agent attack holds lessons for countering hybrid threats' (2018) Hybrid Coe, 4 <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2018/04/HybridCoE_WorkingPaper_From-NudgeToNovichok_Omand.pdf> Erişim Tarihi 28 Kasım 2019.

37 Telegraph Reporters (n 21).

38 Şüphelilerin röportajlarına ulaşmak için ayrıca bkz. Gareth Davies and Alec Luhn 'Skripal poisoning suspects claim they were tourists in 'wonderful town of Salisbury' to visit 'famous' cathedral' (Telegraph, 13 September 2018) <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/09/13/skripal-poisoning-suspects-claim-salisbury-visit-historical/> Erişim tarihi 28 Kasım 2019.

39 Telegraph Reporters (n 21).

40 Uluslararası hukukta nükleer silahların kullanımını tamamen yasaklayıcı bir kural bulunmamaktadır. Bu hususa ilişkin bkz. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (Advisory Opinion) [1996] ICJ Rep 226 para. 71. Doktrinde, nükleer silah kullanımının uluslararası hukuku ihlal edip etmeyeceği hususunda farklı görüşler mevcuttur. 7 Temmuz 2017 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Nükleer Silahların Yasaklanmasına ilişkin Sözleşmeyi hem kabul eden devlet sayısının yetersizliği hem de âkit devletlerin uygulamaları göz önüne alındığında bu sözleşmenin etkinliğinin tartışmalı olduğu söylenebilir. Bkz. Christopher Vail, 'The Legality of Nuclear Weapons for Use and Deterrence' (2017) 48(3) Georgetown Journal of International Law 839, 844.

41 Pazarcı (n 9) 587, 588.

Salisbury olayında kullanılan gaz da kimyasal gaz çeşididir. Olaydan bir ay sonra OPCW'nin bilimsel faaliyetleri sonucu bir sinir gazı çeşidi olan Novichok'un Salisbury olayında kullanıldığı kesinleşmiştir. Novichok, Rusya tarafından üretilip farklı olaylarda kimyasal silah olarak kullanılmıştır[42].

Novichok maddesinin kullanılmasının birtakım askeri avantajları mevcuttur. İlk olarak bu gaz, kimyasal alt gruplarına bağlı olarak, Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme'yi (Kimyasal Silahlar Sözleşmesi)[43] ihlal etmeyip kullanımı yasal olabilmektedir. Bu alt grupların zararsız içeriklerinden dolayı, kötü amaçlarını tespit etmek zor olabilir. İkinci olarak bu maddelerin bileşenleri son derece kararlı olup, zaman içinde sınırlı bir bozulma gösterirler. Üçüncü olarak ise, diğer sinir gazlarına nazaran en az beş kat daha etkilidir[44].

Doğrudan sinir sistemini hedef alan Novichok gazı, kısa bir süre içerisinde solunumu engellemektedir. Novichok'a maruz kalan kişi acil ve doğru bir şekilde tedavi edilmezse vaka ölüm ile sonuçlanabilir. Semptomlar hızlı bir şekilde solunum rahatsızlıkları, nöbetler veya koma olarak kendini gösterir[45].

Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'nin 1 ve 2 numaralı ekinde bazı sinir gazlarının[46] kullanımı açıkça yasaklanmıştır. Fakat Novichok gazı bunların arasında yer almamaktadır. Bu da gazın kullanımını kolaylaştırmakta ve yasal bir temel hazırlamaktadır. Fakat 2019 yılı OPCW'nin konferansında[47] sözleşmenin zehirli kimyasal maddeleri içeren yasaklı maddeler listesinde değişiklik yapılması için ABD, Hollanda ve Kanada'nın sunduğu ortak bir öneri oy birliği ile kabul edilmiştir. Bunun sonucunda, Novichok maddesi ve benzer nitelikteki zehirli kimyasal maddelerin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'nin ekinde yasaklanması kararlaştırılmıştır. OPCW tarafından söz konusu değişikliğin uygulanmasına ilişkin taraf devletlere yapacağı resmi bildirimden 180 gün sonra bu kararın yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. OPCW bu bildirimi 10 Aralık 2019 tarihinde yapmış olup, 7 Haziran 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir[48]. Sözleşmenin imzalandığı yıl olan 1993'ten itibaren sözleşme ilk defa

42 Chai, Hayes, Erickson and Boyer (n 19) 45.

43 Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme (Kimyasal Silahlar Sözleşmesi), RG, 3.5.1997, Sayı 22978 (Mükerrer) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22978_1.pdf> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2020 (Sözleşme 13 Ocak 1993 tarihinde imzalanmış ve 29 Nisan 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir). Ayrıca bkz. Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction <http://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf > Erişim Tarihi 1 Kasım 2019.

44 Chai, Hayes, Erickson and Boyer (n 19) 46.

45 Ibid.

46 Tabun (NN-dimenthylphosphoramidocyanidate, Sarin (O-isopropyl menthlylphosphonofluoridate), Soman (O-pinacolyl methylphosphonofluoridate, VX (O-ethyl S-2-diisopropylaminoethly methylphosphonothiolate) Bkz. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (n 43).

47 Detay için bkz. OPCW, Webcast: CSP 24 <.https://www.opcw.org/calendar/csp-24/webcast> Erişim Tarihi 10 Kasım 2019.

48 Changes to Schedule 1 Of The Annex On Chemicals To The Chemical Weapons Convention (decision adopted 27 November 2019) C-24/ Dec.5 (OPCW).

değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik şüphesiz Salisbury olayı neticesinde yapılmış olup, olayın etkileri uluslararası sözleşmelerde de kendini göstermiştir.

Novichok maddesinin sözleşme ile yasaklanmasından önce bu maddenin kullanımının yasal olması çıkarımından yola çıkarsak, İngiltere'nin yaptırım kararlarının yerinde olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Novichok gaz grubu içerisindeki maddelerin her ne kadar 2020 yılında OPCW tarafından Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'nde yasaklanmasına karar verilmiş olsa da ölümcül niteliğe sahip olması sebebiyle belirtilen tarihten önce kullanımının da genel düzenlemelerle yasaklandığı söylenebilir[49]. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'nde zehirli kimyasal maddeler "*yaşam süreçleri üzerindeki kimyasal etkisi yoluyla, insanlarda ve hayvanlarda ölüme, geçici sakatlığa veya daimî hasara neden olabilecek herhangi bir kimyasal madde*" olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda, Novichok gaz grubu zehirli kimyasal madde olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, yine Sözleşme hükümlerine göre, zehirli kimyasal maddelerin, zehirleyici nitelikleri sebebiyle ölüme veya başka bir hasara yol açmak amacıyla özel olarak tasarımı yapılmış savaş gereçleri ve cihazları şeklinde kullanılmaları halinde kimyasal silah olarak değerlendirilecekleri belirtilmiştir. Bu açıklamalar doğrultusunda, Novichok gaz grubunun, yapılan değişiklikten önce de kimyasal silah olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Tüm bunlara ek olarak, yeni üretilmiş ve henüz sözleşme hükümlerince yasaklanmamış bir kimyasal silahın, yıkıcı etkileri meydana gelmesine rağmen açık olarak yasaklanmaması sebebiyle kullanımının hukuka uygun olduğunu belirtmek uygun gözükmemektedir[50].

Sözleşme ekinde maddelerin açıkça belirtilmesi muhakkak açık bir koruma sağlar. Fakat yasaklı maddeleri içermese dahi aynı amaçla kullanılan maddeler sözleşme kapsamında yasaklanmıştır. Bununla birlikte; ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere devletlerinin ortak bildirisinde olayın Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ni ihlal ettiği ve İngiltere'nin egemenliğine saldırı olduğu belirtilmiştir. Fakat ortak bildiride BM Sözleşmesi 2. maddesinin 4. fıkrasının ihlal edildiğine ilişkin herhangi bir açıklama yer almamıştır[51].

---

49 Novichok maddesinin, Sözleşmenin aşağıda belirtilen madde 2'nin 1., 2. ve 9. fıkraları incelendiğinde kimyasal bir silah olduğu ifade edilebilecektir. Ölümcül niteliğe sahip olması ve Salisbury olayında kullanılmasının madde 2'nin 9. fıkrasına göre, sayılan kullanım amaçlarından birini taşımaması sebebiyle kullanımı madde 1 fıkra 1 bent b aracılığıyla yasaklandığı ifade edilebilecektir. Sözleşmenin 2. maddesinin 2. fıkrasına göre, zehirli kimyasal madde deyimi, "[y]*aşam süreçleri üzerindeki kimyasal etkisi yoluyla, insanlarda veya hayvanlarda ölüme, geçici sakatlığa veya daimî hasara neden olabilecek herhangi bir kimyasal madde*" anlamında kullanılır. Sözleşmenin 2. maddesinin 1. fıkrasının a bendine göre, kimyasal silahlar deyimi "[b]*u Sözleşmeyle yasaklanmayan amaçlarla kullanıldıkları ve cins ve miktarlarının bu amaçlarla tutarlı olduğu durumlar hariç olmak üzere, zehirli kimyasal maddeler ve bunların hammaddeleri*" anlamına gelebilecektir. Sözleşmenin 2. maddesinin 9. fıkrasına göre, bu Sözleşmeyle yasaklanmamış amaçlar deyimi şu anlamlarda kullanılacaktır: *"(a) Sınai, tarımsal, araştırmayla ilgili, tıbbi, farmasotik veya diğer barışçı amaçlara yönelik etkinlikler; (b) Koruyucu amaçlar, yani zehirli kimyasal maddelere karşı korunmayla ve kimyasal silahlara karşı korunmayla doğrudan doğruya ilişkili olan amaçlar; (c) Kimyasal silahların kullanımıyla ilişkili olmayan ve kimyasal maddelerin zehirleyici özelliklerinin bir savaş yöntemi olarak kullanımına bağlı olmayan askeri amaçlar; (d) İç ayaklanmaların bastırılması da dahil olmak üzere asayişin sağlanmasıyla ilgili amaçlar*". Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (n 43).

50 Kimyasal Silahlar Sözleşmesi, m. 2(2) (n 43).

51 Catherine Lotrionte, 'Reconsidering the Consequences for State-Sponsored Hostile Cyber Operations Under International Law' (2018) 3 (2) The Cyber Defence Review, 73, 84.

3. Olayın Kuvvet Kullanma Hukuku Altında Yorumlanması

Salisbury olayının kuvvet kullanımı kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda bir tartışma mevcuttur. Bu tartışma, kuvvet kullanma yasağı için bir eşiğin mevcut olup olmadığı noktasındadır. Başka bir deyişle, her uluslararası kuvvet kullanımının, BM Sözleşmesi'nin 2. maddesi kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunun incelenmesi gerekmektedir.

Tom Ruys, kuvvet kullanma eşiği fikrinin saf dışı bırakılabileceğine dair değerlendirmede bulunmuştur. Ruys, küçük ölçekli veya hedeflenen zora dayalı eylemlerin madde 2(4) kapsamı dışında bırakılmasının geleneksel uygulamalarla tutarsız ve siyasi açıdan istenmeyen bir durum olduğunu belirtir.[52] Buna göre, başka bir devletin topraklarında yapılan kasıtlı ölümcül saldırılar uluslararası ilişkiler bağlamında kuvvet kullanımı olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, hedeflenen kişinin devlet yetkilisi olmayıp, devlet organlarının hiçbir zarar görmediği, zarar görenlerin vatandaş olduğu durumlarda da geçerlidir[53].

Kuvvet kullanma eşiği fikrine Uluslararası Kızılhaç Komitesi eleştirel bir tutum getirmiştir. Şöyle ki 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin 2. maddesine düşülen şerhte bir uluslararası silahlı çatışmaya yol açan şiddetin belirli bir eşik değeri (yoğunluk düzeyi) şartı olmadığına dair izah mevcuttur[54]. Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak Ruys, Salisbury olayının Rusya tarafından yapıldığı kanıtlandığı takdirde yasa dışı kuvvet kullanımı olarak değerlendirilebileceğini iddia etmiştir[55].

Bununla birlikte, Mary Ellen O'Connell, küçük ölçekli kuvvet kullanımlarının, BM Sözleşmesi kapsamında *"kuvvet"* olarak değerlendirilmemesi gerektiğini savunmaktadır. O'Connel'e göre, Salisbury gibi göreceli olarak küçük çaplı olaylarda ulusal egemenlik ve insan hakkı ihlalleri mevcut olmakla birlikte kuvvet kullanımı söz konusu değildir. Yasa dışı kuvvet kullanımı, en sınırlı ve ufak ölçekli şiddet eylemlerini bile içerecek olursa kuvvet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bu terim önemsizleşmeye başlayacaktır[56].

---

52 Tom Ruys, 'The Meaning of "Force" and the Boundaries of the Jus ad Bellum: Are "Minimal" Uses of Force Excluded from UN Charter Article 2(4)?' (2014) 108 (2) The American Journal of International Law 159, 210.

53 Ruys (n 31). Bu görüşü savunanlara göre, kuvvet kullanımının alanını daraltmak bu tip olayların cezasız kalmasına yol açacaktır. Eşiğin tespitindeki belirsiz sınır, devletlerin suiistimallerine yol açabilir. Devletler bu savunmaya dayanarak yasa dışı eylemlerine temel oluşturmaya çalışacaklardır. Bu yüzden, özellikle ölümcül saldırılarda, eylem diğer şartları taşıyorsa kuvvet kullanımı olarak değerlendirilmelidir.

54 Commentary 2017 Article 2, Geneva Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (adopted 12 August 1949, entered into force 21 October 1950) International Committee of The Red Cross (ICRC), para 265.

55 Ruys (n 31); Dapo Akande, 'The Use of Nerve Agents in Salisbury: Why does it Matter Whether it Amounts to a Use of Force in International Law?' (EJIL: Talk, 17 March 2018) <https://www.ejiltalk.org/the-use-of-nerve-agents-in-salisbury-why-does-it-matter-whether-it-amounts-to-a-use-of-force-in-international-law/> Erişim Tarihi 15 Aralık 2019.

56 Eliav Lieblich, 'The Salisbury Incident and the Threshold for 'Unlawful Use of Force' under International Law: between Stigmatization and Escalation' (Stockholm Centre, 20 April 2018) <http://stockholmcentre.org/the-salisbury-incident-and-the-threshold-for-unlawful-use-of-force-under-international-law-between-stigmatization-and-escalation/> Erişim Tarihi 17 Aralık 2019; Akande (n 55).

Kuvvet kullanma eşiğinin varlığının kabul edilmesi halinde, bu eşiğin hangi tür eylemleri kapsadığını belirlemek önemlidir. Kuvvet kullanma eşiğinin tespiti açısından uluslararası sahada çeşitli kriterler belirlemek için çaba harcanmıştır. Bağımsız Uluslararası Araştırma Heyeti'nin hazırladığı, Gürcistan - Rusya arasında Ağustos 2008'de Yaşanan Krize İlişkin Değerlendirme kuvvet kullanma eşiğinin olduğunu belirtmiştir. Araştırma Heyeti tarafından münferit hedef gözeterek öldürme, bireyin zorla alıkonması veya bir uçağın alıkonması gibi tekil küçük çaplı olayların bu eşiğin altında kaldığı ifade edilmiştir[57].

Rusya'nın ajan değişim programı çerçevesinde İngiltere'ye verilen bir ajanı bu ülkenin egemenlik sahası içerisinde öldürmeye çalışması şüphesiz ki İngiltere'nin egemenlik haklarına bir saldırıdır. Bu ihlale ek olarak, kullanılan kimyasal silahın birçok kişiye zarar verme potansiyeline sahip olması, saldırının boyutunu daha da güçlendirmektedir[58]. Olaydan etkilenen kişi sayısına bakılmaksızın kimyasal silahın zarar verme potansiyeli, eylemi uluslararası hukukun inceleme alanına sokmaktadır. Olaydan üç ay sonra bu sinir gazından etkilenen ve ölümle sonuçlanan vakadan anlaşılabileceği gibi halkın can güvenliğine ve uluslararası güvenliğe ilişkin tehlikenin mevcut olabileceğini de ifade edebiliriz.

Kuvvet kullanımının oluşması için yukarıda bahsettiğimiz şartlardan bir tanesi devletin toprak bütünlüğüne, siyasal bağımsızlığına veya BM'nin amaçlarına aykırılık oluşmasıdır. BM Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre; "*Uluslararası barışı ve güvenliği korumak…*" BM'nin esas amaçlarından bir tanesidir. İngiltere söz konusu hükme dayanarak BM Güvenlik Konseyi'nde, Salisbury olayının uluslararası barış ve güvenliğe ilişkin tehlike içerdiğini belirtmiştir[59]. BM Fransa Daimî Temsilcisi François Delattre, Novichok gazı gibi geniş çaplı öldürücü nitelikte olan silahların Suriye'den sonra tekrar gündeme gelmesinin ve ortaya çıkmasının müsamaha gösterilecek bir durum olmadığını vurgulamıştır. Salisbury saldırısının kitle imha silahlarının yayılmasını önlemeye ilişkin yapılan düzenlemeyi zayıflattığı ve stratejik güvenlik ilkesinin de sorgulanması gerekliliğine sebep olduğu Delattre tarafından ifade edilmiştir. BM Peru Daimî Temsilcisi Gustavo Meza-Cuadra, kamusal alanda sinir gazı kullanımının uluslararası boyutta ciddi endişeler yarattığını belirterek, kimyasal silahların her türlü kullanımının açıkça uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini ve nükleer silahların yayılmasını önleme rejimini de ihlal ettiğini vurgulamıştır[60]. Kolektif güvenlik için temel bir kriter olan kitle imha silahlarının yayılmasını önleme rejiminin merkezinde kimyasal silahların yasaklanması olduğunu belirten NATO, kimyasal

57 Lotrionte (n 51) 84.

58 Weller (n 15); Ruys (n 31).

59 Weller (n 15).

60 UN Security Council, 'Moscow 'Highly Likely' Behind Salisbury Chemical Attack, Prime Minister of United Kingdom Says in Letter to Security Council', Press Release, 8203rd Meeting, SC/13247, 14 March 2018.

silahların herhangi bir şekilde kullanılmasını uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak görmektedir[61].

Theresa May'in yukarıda yer alan açıklamalarını referans alarak Salisbury olayının devlet destekli suikast eylemi olduğunu kabul edersek, devlet destekli gerçekleştirilmiş veya teşebbüs edilmiş suikast eylemlerinin BM Sözleşmesi madde 2(4)'te yer alan kuvvet kullanma yasağını ihlal ettiğine dair görüşlerin de mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Michael Schmitt'e göre, devlet destekli gerçekleştirilen cinayetler, teknik açıdan suikast teşkil edip etmediğine bakılmaksızın, ulusal veya uluslararası prensipleri ihlal eder. Bu tarz eylemler ulusal hukukta cinayet teşkil eder ve BM Sözleşmesi madde 2(4)'te olduğu gibi kuvvet kullanımına ilişkin uluslararası boyutta yasakları da ihlal etmektedir[62]. Schmitt'in vurguladığı gibi, bir cinayetin suikast şeklinde gerçekleşmemesi bu eylemi yasal veya haklı kılmaz[63]. Ayrıca Ruys, hedeflenen eylemlerin ancak söz konusu olacak devletle doğrudan çatışmalara sebebiyet vermesi halinde madde 2(4) anlamında bir kuvvet kullanımı teşkil edeceğini öne sürmenin doğru olmadığını belirtir[64]. Ruys, bir devletin başka bir devlet içinde o devletin rızası olmadan hedef alarak öldürme eylemi gerçekleştirmesinin devletler arasında sürdürülen uluslararası ilişkileri madde 2(4) bağlamında zaruri olarak etkileyeceğini ifade eder[65]. Bu tespitin, söz konusu hedefin devlet organı haricinde özel kişiler olması durumunda ve bu özel kişilerin eylemin yapıldığı devletin vatandaşlığına sahip olmamaları durumunda dahi geçerli olduğu iddia edilebilir[66]. Kuvvet kullanma yasağı eşiğinin varlığına ilişkin olarak devlet destekli eylemlerin madde 2(4) kapsamı dışında kalabileceğine dair görüşün, aşağıda sunulan iki devlet uygulaması örneğinde karşılık bulmadığını görebiliriz.

BM Sözleşmesi madde 2(4)'e ilişkin olarak Güvenlik Konseyi'nin 1988'de Filistin Kurtuluş Örgütü icra komite üyesi olan Halil El-Vezir'in İsrail komandoları tarafından Tunus'ta öldürülmesi olayına yönelik verdiği karar bu hususta dikkate değerdir. Tunus'un BM Daimî Temsilcisi Ahmed Ghezal'ın Güvenlik Konseyi'ne sunduğu 19 Nisan 1988 tarihli mektupta, İsrail'in söz konusu suç teşkil eden eyleme karışmış olmasının yüksek ihtimal dahilinde olduğunu belirtmiş ve olayın ardından İsrail resmi çevreleri tarafından yapılan açıklamalara göre, El-Vezir'in infaz emrini veren ve olayın finansmanını sağlayan İsrail Hükümeti'nin olayda doğrudan sorumlu olduğu konusunda şüphe olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, söz konusu olayın Tunus devletinin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini ihlal ettiğine dair

61 NATO, 'Statement by the North Atlantic Council on the Use of a Nerve Agent in Salisbury', Press Release, (2018) 033, 14 March 2018.

62 Michael N. Schmitt, 'State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law' (1992) 17 Yale Journal of International Law 609, 621-628.

63 Ibid. 628.

64 Ruys (n 52) 192.

65 Ibid.

66 Ibid.

iddiasını da Güvenlik Konseyi'nin dikkatine sunmuştur[67]. Birçok devlet tarafından bu olay, saldırı eylemi olması veya BM Sözleşmesi madde 2(4)'ün ihlali olması sebebiyle kınanmıştır[68]. On dört devletin lehte oyu ve ABD'nin çekimser oyuyla, Güvenlik Konseyi, BM Sözleşmesi'nin açık bir şekilde ihlal edilerek Tunus'un egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yapılan bu saldırıyı şiddetle kınamıştır[69]. Güvenlik Konseyi bu kararının girişinde özellikle BM Sözleşmesi madde 2(4)'e vurgu yapmıştır.

Devlet tarafından ve hedef alınarak gerçekleştirilen eylemlerin madde 2(4) kapsamı dışında bırakıldığına dair iddiaların devlet uygulamalarında tamamen karşılık bulmadığını ifade edebiliriz. Ruys, küçük ölçekli hedefli eylemlerin kuvvet kullanımı yasağının kapsamı dışında kaldığı kabul edilirse, ülkelerin bu tür eylemler için potansiyel olarak inandırıcı yasal gerekçeler bulmalarının çok daha kolay olacağını öne sürmüş ve herhangi bir silahlı saldırının olamaması veya söz konusu devletin rızası olmaması durumlarında dahi bu durumun geçerli olabileceğini iddia etmiştir[70].

Devlet destekli cinayetler, ulusal ve uluslararası hukukun ihlali olarak kabul edilebilmekte ve özellikle kuvvet kullanma yasağının ihlali olarak değerlendirilebilmektedir. Salisbury olayına dönersek, bu olayın ardından İngiltere'de meydana gelen ölüm vakaları, halkın güvenliği hususunda ciddi tereddütler oluşturmuştur. Salisbury ve bu şehre yakın yerlerde gazın etkilerinin devam edebileceği tehdidi halk arasında panik oluşturmak için yeterlidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında saldırının boyutunun kuvvet kullanma yasağının sınırlarını aştığı açıktır. Sonuç olarak, başka bir devletin topraklarına kasıtlı olarak ölümcül sonuçlara vesile olan kuvvet kullanımı, küçük çaplı olmasına ve devletin bizzat kendisini hedef almasına bakılmaksızın, madde 2(4)'ü tetikleyecektir. Bu hususta Ruys, bu tür eylemlerin kuvvet kullanımı olarak nitelendirilmesinin söz konusu devletle fiili bir silahlı çatışmaya sebebiyet verip vermemesine bağlı olmadığını vurgulamıştır[71].

4. Olayın Meşru Müdafaa Hukuku Altında İncelenmesi

BM Sözleşmesi'nin 51. maddesine göre, meşru müdafaa hakkının oluşması için bir kuvvet kullanma eyleminin varlığı yeterli olmayıp, silahlı saldırının varlığı şart koşulmaktadır. BM Sözleşmesi'nde tanımlanmayan silahlı saldırı kavramı BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarihinde aldığı ve teamül hukukunu yansıttığı kabul edilen

67 UN Doc. S/19798 (19 April 1988).

68 United Nations, *Yearbook of the United Nations 1988* (vol 42, Martinus Nijhoff Pub. 1994) 230.

69 Ibid. UN Doc. S/RES/611 (25 April 1988).

70 Ruys (n 52) 197.

71 Ibid. 209.

3314 sayılı Saldırının Tanımı kararı ile açıklanmış olup, kavramın "*belli bir yoğunluğa erişmiş kuvvet kullanma eylemlerini*"[72] kapsadığı kabul edilmiştir[73].

Baskın olan görüş, silahlı saldırı kavramını dar yorumlayıp, bu tür saldırıların sadece devletlerin düzenli birlikleri tarafından (doğrudan silahlı saldırı) veya devletlerin etkin kontrolü altında (dolaylı silahlı saldırı) gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Bunun sonucunda devlete atfedilebilirlik üzerine kurulu bir meşru müdafaa teorisi oluşturulmuştur[74].

Uluslararası hukuk doktrininde baskın olan ve meşru müdafaa hakkını dar yorumlayan görüşü savunan yazarlar, meşru müdafaa hakkının istismarını engellemeyi amaçlamaktadır. Bu yorum metodu Uluslararası Adalet Divanı'nın içtihatlarıyla da uyum içerisindedir. Divan, Nikaragua[75] ve Kongo Ülkesi Üzerinde Silahlı Faaliyetler[76] kararlarında devlet dışı aktörlerin eylemlerine karşı meşru müdafaa hakkının doğabilmesi için bu eylemlerin bir devlete atfedilebilir olması ve belirli bir eşiği aşmaları[77] gerektiğine karar vermiştir. Nikaragua Davası'nda her ne kadar meşru müdafaa hakkı doğmasa da ABD'nin, silahlı çetelere yardım etmesinden dolayı tazminat ödemesine hükmedilmiş fakat miktar hiçbir zaman belirtilmemiştir. 1991 yılında Nikaragua devlet başkanı Violeta Chamorro söz konusu davadan

72 Kararın 3. maddesine göre, aşağıdaki eylemler BM Sözleşmesi'nin 51. maddesi anlamında saldırı eylemi teşkil etmektedir:

"a) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin diğer bir devleti istila etmesi veya ona hücum etmesi veya ne kadar geçici olursa olsun, böyle bir istiladan veya hücumdan ileri gelen herhangi bir askerî işgal veya kuvvet yoluyla başka bir devletin ülkesinin veya bir bölümünün ilhakı;

b) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin, başka bir devletin ülkesini bombardıman etmesi veya bir devletin diğer bir devletin ülkesine karşı herhangi bir şekilde silâh kullanması;

c) Bir devletin liman veya kıyılarının diğer bir devletin silahlı kuvvetleri tarafından abluka altına alınması;

d) Bir devletin silahlı kuvvetleriyle başka bir devletin kara, deniz veya hava kuvvetlerine veya deniz veya hava filolarına saldırması;

e) Bir devletin, başka bir devletin ülkesi üzerinde ev sahibi devletin rızası ile bulunan silahlı kuvvetlerinin, taraflar arasındaki andlaşmada öngörülen hükümlere aykırı şekilde kullanılması veya andlaşmanın süresinin bitmesine rağmen ülkeyi terk etmemesi;

f) Ülkesini başka bir devletin kullanımına tahsis eden devletin, ülkesinin söz konusu devlet tarafından üçüncü bir devlete karşı saldırı amacıyla kullanılmasını kabul etmesi;

g) Bir devlet tarafından veya bir devlet adına diğer bir devlete yukarıdaki fiillere karşılık gelen silahlı kuvvet eylemlerini icra eden silahlı çete veya grupların, düzensiz birliklerin veya paralı askerlerin gönderilmesi veya bu gibi eylemlere önemli ölçüde karışılması."

73 UN Doc. A/RES/3314 (XXIX), Definition of Aggression (14 December1974)

74 Ceren Zeynep Pirim, 'Devletlere Atfedilemeyen Silahlı Saldırılara Karşı Meşru Müdafaa: Uluslararası Hukukta Sınır Ötesi Operasyonun Hukuki Zemini' 2019 (11) 40 TAAD 245.

75 Nikaragua davası Divan kararında bu hususla ilgili şu ifadeye yer vermektedir: "*Bir silahlı saldırının sadece düzenli ordunun uluslararası sınırın ötesine geçmesini değil, ayrıca, bir Devletin aleyhine düzenli ordunun icra edebileceği ağırlıkta silahlı kuvvetler fiili gerçekleştiren silahlı grupların, düzensiz kuvvetlerin veya paralı askerlerin başka bir Devlet tarafından ya da onun adına gönderilmesi veya adı geçen eylemlere önemli oranda müdahil olmasını da kapsadığı kabul edilmektedir*". *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (*Nicaragua v. United States of America*) (Merits, Judgment) [1986] ICJ Rep 14 para. 195; Uluslararası Adalet Divanı'nın Nikaragua davasındaki kararın Türkçe metni için bkz. Aksar (n 6) 474.

76 *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)* (Judgment) [2005] ICJ Rep 168 para. 146.

77 Lieblich (n 56).

vazgeçtiklerini ilan etmiş ve herhangi bir tazminat talep etmemiştir[78]. Bu dava, Salisbury olayı ile devletin dolaylı bir şekilde sebep olduğu saldırılar hususunda benzerlik göstermektedir. Fakat Salisbury olayında saldırının boyutunun küçük olması ve saldırıyı gerçekleştirenlerin aslında devlet adına faaliyet gösterdiğinin belirtilmesi iki olayı birbirinden ayırmaktadır.

Salisbury olayında saldırının, silahlı saldırı boyutuna ulaşıp ulaşmadığı konusunda bir tartışma mevcuttur. İlk olarak Rusya, her ne kadar olayı üstlenmese dahi kullanılan madde ve deliller neticesinde Rusya'nın olay ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu durumda, Salisbury olayına ilişkin sorumluluğun Rusya devletine atfedilebilip edilemeyeceği sorusu dikkate alınmalıdır. Bir devlet sorumluluğunun söz konusu olabilmesi için hukuka aykırı eylemin devlete atfedilebilir olması gerekir. 2001 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluklarına İlişkin Maddeler Metnine göre, genel kural olarak yalnızca bir devletin hükümet organlarının veya bu organların yönlendirmesi, kışkırtması veya kontrolü ile hareket eden kişi veya kuruluşların davranışları devlete atfedilebilir.[79] Kamu gücünü kullanmakla yetkili kılınmış ve devletin bir organı olmayan birimlerin eylemlerinden doğan sorumluluğun devlete atfedilmesi de söz konusu Metnin 5. maddesinde vurgulanmaktadır. Buna göre, "*4. madde uyarınca devletin bir organı olmayan, ancak o devletin kanunlarıyla kamu gücü unsurlarını kullanmaya yetkili kılınan bir kişi veya birimlerin eylemleri, belirli bir olayda bu nitelikte hareket etmeleri şartıyla, uluslararası hukuka göre devletin eylemi olarak kabul edilecektir*"[80]. Özel kişilerin eylemlerinin devlete atfedilebilirliğine ilişkin olarak Metnin 8. maddesi şu ifadeye yer verir: "*Bir kişi ya da grubun eylemi, aslında eylemin gerçekleşmesinde devletin talimatları, yönlendirmesi ya da kontrolü altında hareket ediyorsa, uluslararası hukuk nezdinde eylemi devlet eylemi olarak atfedilir*"[81]. Diğer bir ifadeyle söz konusu eylem, devlet tarafından yönetilen veya kontrol edilen belirli bir operasyonun ayrılmaz bir parçası ise, devlete atfedilebilir.

Yukarıda vurgulanan ilgili maddeler gereğince Salisbury olayı Rusya devletine atfedilebilir mi? Bu hususta, İngiltere'nin BM Daimî Temsilcisi Karen Pierce'ın Salisbury olayına ilişkin olarak Güvenlik Konseyi toplantısında iki Rus vatandaşına yönelttiği suçlamalar ve bununla bağlantılı olarak Rusya'nın olaya dahline ilişkin sunduğu deliller hakkındaki açıklama dikkat çekicidir. Pierce'ın ifadesine göre, daha önce bahsettiğimiz Alexander Petrov ve Ruslan Boshirov adlı iki Rus vatandaşı kapalı devre televizyon (CCTV – Close Circuit Television) kayıtlarında görüldüğü üzere,

78 Human Rights Watch, 'Human Rights Watch World Report 1992- Nicaragua' (1 January 1992), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/467fca491e.html)> Erişim Tarihi 18 Temmuz 2020.

79 UN Doc. A/56/49(Vol.I)/Corr.4. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001) madde 4; Anthony Aust, *Handbook of International Law* (2nd edn, Cambridge University Press 2010) 379.

80 UN Doc. A/56/49(Vol.I)/Corr.4. (n 79) madde 5.

81 Ibid. madde 8.

Rusya'dan Salisbury'e geliyorlar ve olaydan çok kısa süre önce Skripal'in evinin yakınlarında görüntüleniyorlar. Pierce, İngiliz istihbaratının kapsamlı analizine göre söz konusu iki kişinin GRU (Glavnoye Razvedyvatel'noye Upravleniye) olarak bilinen Rus Askeri İstihbarat Teşkilatı Ana İstihbarat Dairesi'nin ajanları olduğu sonucuna varıldığını öne sürmüş ve GRU'nun Rus Devletinin bir organı olduğunu ifade etmiştir. Pierce, yukarıda değindiğimiz Aleksandr Litvinenko ajan olayını da hatırlatarak, Salisbury olayının böylece Rus Devletine atfedilebileceğini iddia etmiştir.[82] Ayrıca, Pierce'ın bu açıklamasından yaklaşık bir ay sonra Theresa May ve Hollanda Başbakanı Mark Rutte ortak bir basın açıklaması yapmış ve Salisbury olayındaki yasadışı sinir gazı kullanımını "GRU'nun ihtiyatsız operasyonlarından" biri olarak addetmişlerdir.[83] Bu ifadeler kabul edilirse, silahlı saldırı için gerekli olan, eylemlerin bir devlete atfedilebilir olması şartı gerçekleşmiştir.

İkinci olarak ise eylemin belirli bir eşiği aşması gerekmektedir. Silahlı saldırı eşiği kavramı esasen belirsiz bir kavram olup sınırlarını net bir şekilde belirlemek zordur. Uluslararası Adalet Divanı'nın Nikaragua Davası'nda belirttiği gibi, *"silahlı saldırı içeren ciddi boyutta kuvvet kullanma türünü daha az ciddi boyutta olan türlerden farklılaştırmak/ayrıştırmak gerekir"*[84]. İngiltere Hükümeti'ne göre, Salisbury olayında silahlı saldırı eşiği aşılmış olup[85] doğal olarak meşru müdafaa hakları da doğmuştur. İngiltere, Rusya'ya karşı siber saldırıda bulunabileceklerini dile getirip bunun da meşru müdafaa kapsamında hukuka uygun bir kuvvet kullanımı olacağı iddiasını savunmuştur[86].

Doktrinde savunulan bir görüşe göre ise, olay her ne kadar Rusya ile ilişkilendirilse de saldırının şiddeti küçük olup sadece birkaç kişinin hedef alınmasından dolayı silahlı saldırı eşiğine ulaşmamıştır[87]. Ruys'a göre, devlet görevlilerine düzenlenen suikastlar dahi silahlı saldırı olarak değerlendirilmemiş ve meşru müdafaa hakkına da başvurulmamıştır[88]. Sergei Skripal ise devlet görevlisi değildir. Skripal'a yapılan saldırı ise İngiliz vatandaşı olmasından ziyade eski KGB/FSB ajanı olmasından kaynaklanmaktadır. Hedeflenen kişinin devlet görevlisi olmasında dahi silahlı saldırı

82 Evidence of Russia's involvement in Salisbury attack (UK Government, 6 September 2018) <https://www.gov.uk/government/speeches/you-dont-recruit-an-arsonist-to-put-out-a-fire-you-especially-dont-do-that-when-the-fire-is-one-they-caused> Erişim Tarihi 5 Haziran 2021.

83 Joint statement from Prime Minister May and Prime Minister Rutte (UK Government, 4 October 2018) <https://www.gov.uk/government/news/joint-statement-from-prime-minister-may-and-prime-minister-rutte> Erişim Tarihi 5 Haziran 2021; Joint statement by Prime Minister May and Prime Minister Rutte on cyber activities of the Russian military intelligence service, the GRU (Government of Netherlands, 4 October 2018) <https://www.government.nl/latest/news/2018/10/04/joint-statement-by-prime-minister-may-and-prime-minister-rutte-on-cyber-activities-of-the-russian-military-intelligence-service-the-gru> Erişim Tarihi 5 Haziran 2021. 22 Mart 2018 tarihli Avrupa Konseyi tarafından sunulan basın bildirisinde, İngiltere'nin Rusya'yı olaydan sorumlu tutmasına ilişkin değerlendirmesine katıldığını ifade etmiştir. European Council conclusions on the Salisbury attack, 22 March 2018 (European Council, 22 March 2018) https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/03/22/european-council-conclusions-on-the-salisbury-attack/ Erişim Tarihi 6 Haziran 2021.

84 *Nicaragua v. United States of America* (n 75) para. 191.

85 Lieblich (n 56).

86 Akande (n 55).

87 Lewis (n 15) 15.

88 Ruys (n 31).

olarak değerlendirilemeyecek bu eylem somut olayda kuvvet kullanmadan ileriye geçmemiştir. Sergei Skripal dışında olaydan etkilenen kişilerin olması ise bu yorumu değiştirmemektedir[89].

Bazı yazarlar, biriken olaylar teorisi (*accumulation of events theory*)[90] çerçevesinde, her ne kadar tekil bir olay sonucunda meşru müdafaa hakkı oluşmasa da benzer nitelikte birçok olay birleşince bu hakkın doğabileceğini iddia etmişlerdir[91]. Petrol Platformları[92] ve Nikaragua Davalarında biriken olaylar teorisinin temel alındığı iddia edilmektedir. Bu çıkarımdan yola çıkarak Aleksandr Litvinenko dâhil Rusya'nın arkasında olduğu düşünülen suikastların var olduğu ve bunların toplu olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat teori, farklı olayların toplu bir şekilde değerlendirmesinin yanlış olacağı hususunda eleştiriye uğramıştır[93]. Özellikle olaylar arasındaki sebep farklılıkları, zaman aralığının fazla olması gibi etmenler, toplu değerlendirmeyi engellemektedir. Biz de bu teorinin ancak birbirine çok yakın tarihlerde oluşan ve aynı amaçla gerçekleştirilen olaylar dizisinde uygulanabileceğini düşünmekteyiz. Örneğin, Sergei Skripal ve kızına yapılan saldırının Dawn Sturgess'in ölümü ile bağlantısı açık olup, bu iki olayda bütün bir değerlendirme yapılabilir. Fakat iki olayın birleştirilmesi silahlı saldırının oluştuğunu savunmak için yeterli değildir.

Bizim de katıldığımız görüşe göre, kuvvet kullanma yasağının ihlali mevcut olmasına rağmen olay silahlı saldırı boyutuna ulaşmamıştır. Her ne kadar kullanılan gazın zararlı etkisi fazla olsa dahi hedeflenen kişilerin az sayıda ve zarar görenlerin sınırlı olması silahlı saldırının bulunmadığını göstermektedir. Silahlı saldırı boyutuna ulaşmayan bir kuvvet kullanma eylemine karşılık meşru müdafaa uygulanamayacağı için İngiltere'nin de meşru müdafaa hakkının bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Kuvvet kullanma yasağı ihlal edilmesi sebebiyle Rus diplomatlarının sınır dışı edilmesi gibi yaptırımlar hukuka uygundur[94]. Hiç şüphesiz İngiltere burada siyasi, diplomatik, ekonomik ve hukukî yaptırımlar uygulayabilmektedir. Buna karşılık İngiltere'nin siber saldırı tehdidinin ise yerinde olmadığı kanaatindeyiz. İngiltere

89 Ibid.

90 Norman Menachem Feder, 'Reading the U.N. Charter Connotatively: Toward a New Definition of Armed Attack' (1987) 19(2) New York University Journal of International Law and Politics 395, 416; David Kretzmer, 'The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality in Jus Ad Bellum' (2013) 24(1) European Journal of International Law 235, 243-244.

91 İsrail'in 12 Temmuz saldırısını ve Hizbullah saldırılarını biriken olaylar teorisine dayanarak meşru müdafaa hakkını savunmasına ilişkin olarak ve teoriye ilişkin açıklama için bkz. Yaël Ronen, 'Israel, Hızbollah, and the Second Lebanon War' Yearbook of International Humanitarian Law, (December 2006) 9 362, 372.

92 *Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)* (Judgment) [2003] ICJ Rep 161.

93 Ruys (n 31).

94 1961 Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi madde 9(1) bu durumu destekler niteliktedir: "*Kabul eden Devlet, herhangi bir zaman ve kararının gerekçesini açıklamak zorunluluğunda olmaksızın, gönderen Devlete misyon şefinin veya misyon Diplomatik kadrosunun herhangi bir üyesinin istenmeyen şahıs (persona non grata) olduğunu veya misyon kadrosunun herhangi bir başka üyesinin kabule şayan olmadığını bildirebilir. Bu takdirde, gönderen Devlet, duruma göre, ilgili şahsı geri çağırır veya misyondaki görevine son verir. Bir şahıs kabul eden Devletin ülkesine gelmeden önce de istenmeyen veya kabule şayan olmayan şahıs olarak ilan edilebilir*". Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi (Vienna Convention on Diplomatic Relations) (signed 18 April 1961, entered into force 24 April 1964) 500 UNTS 95 (VCDR).

siber saldırıyı kullandığı takdirde bu durum, saldırıyı engellemek amacından çok intikam maksadını taşıyacaktır. Çünkü meşru müdafaa hakkı doğan devletin kullandığı kuvvet, saldırıyı engellemek için gerekli ve orantılı olmalıdır. Eğer İngiltere Rusya'nın iddia edilen eylemine yanıt olarak Rusya'ya siber saldırı teşebbüsünde bulunsaydı, siber saldırının uluslararası hukukta kuvvet kullanma hakkı olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceğinin incelenmesi gerekirdi. Akabinde, bu tarz kuvvet kullanmanın meşru müdafaa temelinde gerekçelenip gerekçelenemediği de dikkate alınması gereken bir durum olurdu[95]. Somut olayda kuvvet kullanımı sonlanmış olup, siber saldırının kullanılması halinde somut olayı ile orantılı bir saldırı olmayacağı da açıktır. Kaldı ki İngiltere'nin meşru müdafaa hakkı doğmamıştır. Fakat tekrar belirtmemiz gerekir ki Salisbury olayında hukuka aykırı kuvvet kullanımı vardır. Buna karşılık olarak İngiltere'nin vermiş olduğu yaptırım kararları yerindedir.

Sonuç

Salisbury olayı İngiltere ve Rusya arasında uluslararası bir kriz nedeni olup Sergei Skripal ve kızının zehirlenmesi İngiltere sınırlarını aşıp uluslararası bir gündem haline gelmiştir. Her ne kadar Rusya saldırıyı üstlenmese dahi elde edilen deliller ve kullanılan gaz çeşidi sebebiyle Rusya'nın sorumlu olduğu söylenebilir. Rusya'nın sorumlu olduğu kabul edildiği takdirde ise eylemin niteliği iki kapsamda incelenebilir.

İlk olarak, kuvvet kullanma yasağının ihlali için bir eşik olup olmadığı hususunda bir tartışma mevcuttur. Bir görüşe göre, kuvvet kullanma eşiğinin konulması devletlerin suiistimaline sebep olacağı için yerinde değildir. Bizim de katıldığımız diğer bir görüş ise, kuvvet kullanma eşiğinin olması gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde küçük çaplı olaylar dahi kuvvet kullanma yasağının ihlali olarak değerlendirilebilecektir ve bu yasağın ihlali ciddiyetini kaybedecektir. Salisbury olayında ise, Novichok gazından etkilenen kişi sayısının birden çok oluşu ve gazın etki potansiyelinin yüksek olması eşiğin aşıldığını göstermektedir.

İkinci olarak, kuvvet kullanma yasağı ihlal edilse de bu ihlalin silahlı saldırı boyutuna ulaşıp ulaşmadığı tartışılmaktadır. Bizim de katıldığımız görüşe göre, olayda kuvvet kullanma yasağının ihlali mevcut olmasına rağmen silahlı saldırı boyutuna ulaşmamıştır. Her ne kadar kullanılan gazın etkinliği fazla olsa dahi hedeflenen kişilerin azlığı ve zarar görenlerin sınırlı olması silahlı saldırının bulunmadığını göstermektedir. Silahlı saldırı boyutuna ulaşmayan bir kuvvet kullanma eylemine karşılık meşru müdafaa uygulanamayacağı için İngiltere'nin meşru müdafaa hakkının bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Son olarak bu olay neticesinde verilen tepkiler İngiltere'yle sınırlı kalmamıştır. 2019 yılı OPCW'nin konferansında Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'nin yasaklı maddeler

95 Akande (n 55).

listesinde değişiklik yapılmasına ilişkin ABD, Hollanda ve Kanada'nın sunduğu ortak önerinin kabulü sonucunda Novichok ve benzer nitelikteki zehirli kimyasal maddeler sözleşmenin ekinde yasaklanmasına karar verilmiştir. Sözleşme'nin imzalandığı yıl olan 1993'ten itibaren sözleşme ilk defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik şüphesiz Salisbury olayı neticesinde yapılmış olup kuvvet kullanma yasağının ihlaline uluslararası sözleşme çerçevesinde verilen bir tepkidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: S.Ö. B.D.; Veri Toplama: S.Ö. B.D.; Veri Analizi /Yorumlama: S.Ö. B.D.; Yazı Taslağı: S.Ö. B.D.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: S.Ö. B.D.; Son Onay ve Sorumluluk: S.Ö. B.D.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Author Contributions: Conception/Design of study: S.Ö. B.D.; Data Acquisition: S.Ö. B.D.; Data Analysis/Interpretation: S.Ö. B.D.; Drafting Manuscript: S.Ö. B.D.; Critical Revision of Manuscript: S.Ö. B.D.; Final Approval and Accountability: S.Ö. B.D.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya/Bibliography

Kitaplar & Makaleler/Books and Articles

Acer Y ve Kaya İ, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı* (9th edn, Seçkin 2018).

Aksar Y, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II* (4th edn, Seçkin 2017).

Aust A, *Handbook of International Law* (2nd edn, Cambridge University Press 2010).

Bennett AL ve Oliver JK, *Uluslararası Örgütler, İlkeler ve Meseleler* (çev. Nasuh Uslu, BB101 2015).

Bozkurt E, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanılması* (3rd edn, Asil 2007).

Chai P, Hayes B, Erickson T and Boyer EW, 'Novichok agents: a historical current and toxicological perspective' 2018 (2) 1 Toxicology Communications 45-48.

Costanzi S and Koblentz G, 'Controlling Novichoks after Salisbury: revising the Chemical Weapons Convention schedules' 2019 The Nonproliferation Review 1-14.

Feder NM, 'Reading the U.N. Charter Connotatively: Toward a New Definition of Armed Attack' (1987) 19(2) New York University Journal of International Law and Politics, 395-432.

Kretzmer D, 'The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality in Jus Ad Bellum' (2013) 24(1) European Journal of International Law, 235-282.

Lewis S, 'Salisbury, Novichok and International Law on the Use of Force' (2018) 163 (4) The RUSI Journal, 10-19.

Lotrionte C, 'Reconsidering the Consequences for State-Sponsored Hostile Cyber Operations Under International Law' (2018) 3 (2) The Cyber Defence Review, 73-100.

Meray S, *Devletler Hukukuna Giriş* (4th edn, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1975).

Pazarcı H, *Uluslararası Hukuk* (12th edn, Turan 2012).

Pirim C, 'Devletlere Atfedilemeyen Silahlı Saldırılara Karşı Meşru Müdafaa: Uluslararası Hukukta Sınır Ötesi Operasyonun Hukuki Zemini' 2019 (11) 40 TAAD 245- 303.

Ronen, Y, 'Israel, Hizbollah, and the Second Lebanon War' (Aralık 2006) 9 Yearbook of International Humanitarian Law 362-393.

Ruys T, 'The Meaning of "Force" and the Boundaries of the Jus ad Bellum: Are "Minimal" Uses of Force Excluded from UN Charter Article 2(4)?' (2014) 108(2) The American Journal of International Law 159-210.

Schmitt MN, 'State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law' (1992) 17 Yale Journal of International Law 609-685.

Simma B, 'NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects' (1999) 10 European Journal of International Law 1-22.

Stewart C, *Weapons of Mass Casualities and Terrorism Response Handbook*, (Jones and Bartlett 2006).

United Nations, *Yearbook of the United Nations 1988* (vol 42, Martinus Nijhoff Pub. 1994)

Vail C, 'The Legality of Nuclear Weapons for Use and Deterrence' (2017) 48(3) Georgetown Journal of International Law 839-872.

Mahkeme Kararları & Diğer Resmî Belgeler/ Court Decisions & Other Official Documents

Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) (Judgment) [2005] ICJ Rep 14.

Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), (Merits, Judgment) [1986] ICJ Rep 14

Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America) (Judgment) [2003] ICJ Rep 161.

Changes to Schedule 1 of the Annex on Chemicals to the Chemical Weapons Convention (decision adopted 27 November 2019) C-24/ Dec.5. (OPCW).

Commentary of 2017 Article 2, Geneva Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (adopted 12 August 1949, entred into force 21 October 1950) International Committee of The Red Cross (ICRC).

Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, Annex to GA Res. 2625, UN GAOR, 25th Sess. Supp. No. 28, 121, UN Doc. A/8028 (24 October 1970).

Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi (Vienna Convention on Diplomatic Relations) (signed 18 April 1961, entered into force 24 April 1964) 500 UNTS 95 (VCDR).

Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance (signed 2 September 1947, entered into force 12 March 1948) 21 UNTS 77.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion) [1996] ICJ Rep 226.

NATO, 'Statement by the North Atlantic Council on the Use of a Nerve Agent in Salisbury', Press Release, (2018) 033, 14 March 2018.

Savaşın Ulusal Politika Aracı Olarak Yasaklanmasına İlişkin Genel Anlaşma, Kellog-Briand Paktı (General Treaty for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy, Kellog-Briand Peace Pact) (signed 27 August 1928, entered into force 24 July 1929) 94 LNTS 57.

The Covenant of the League of Nations (Milletler Cemiyeti Misakı) (1919)

UN Doc. A/RES/3314 (XXIX), Definition of Aggression (14 Aralık 1974).

UN Doc. A/56/49(Vol. I)/Corr.4. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001).

UN Doc. S/19798 (19 Nisan 1988).

UN Doc. S/RES/611 (25 Nisan 1988).

UN Security Council, 'Moscow 'Highly Likely' Behind Salisbury Chemical Attack, Prime Minister of United Kingdom Says in Letter to Security Council', Press Release, 8203rd Meeting, SC/13247, 14 Mart 2018.

Online Kaynaklar/Online Sources

Akande D, 'The Use of Nerve Agents in Salisbury: Why does it Matter Whether it Amounts to a Use of Force in International Law?' (EJIL: Talk, 17 March 2018) <https://www.ejiltalk.org/the-use-of-nerve-agents-in-salisbury-why-does-it-matter-whether-it-amounts-to-a-use-of-force-in-international-law/> Erişim Tarihi 15 Aralık 2019.

Birleşmiş Milletler Andlaşması, RG, 24.8.1945, Sayı 6092 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf > Erişim Tarihi 20 Ocak 2021.

Convention on the Prohibiton of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, <https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf> Erişim Tarihi 1 Kasım 2019.

Davies G and Luhn A 'Skripal poisoning suspects claim they were tourists in 'wonderful town of Salisbury' to visit 'famous' cathedral' (Telegraph, 13 September 2018) <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/09/13/skripal-poisoning-suspects-claim-salisbury-visit-historical/> Erişim Tarihi 28 Kasım 2019.

Dearden L, 'Salisbury novichok attack: Police officer Nick Bailey says he was 'petrified' after being poisoned' (Independent, 22 November 2018) <https://www.independent.co.uk/news/uk/crime/salisbury-novichok-attack-police-officer-interview-nick-bailey-russia-skripal-a8647431.html> Erişim Tarihi 27 Kasım 2019.

European Council conclusions on the Salisbury attack, 22 March 2018 (European Council, 22 March 2018) <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/03/22/european-council-conclusions-on-the-salisbury-attack/> Erişim Tarihi 6 Haziran 2021.

Evidence of Russia's involvement in Salisbury attack (UK Government, 6 September 2018) <https://www.gov.uk/government/speeches/you-dont-recruit-an-arsonist-to-put-out-a-fire-you-especially-dont-do-that-when-the-fire-is-one-they-caused> Erişim Tarihi 5 Haziran 2021.

Human Rights Watch, 'Human Rights Watch World Report 1992 – Nicaragua' (1 January 1992) <http://www.unhcr.org/refworld/docid/467fca491e.html)> Erişim Tarihi 18 Temmuz 2020.

Joint statement from Prime Minister May and Prime Minister Rutte (UK Government, 4 October 2018) <https://www.gov.uk/government/news/joint-statement-from-prime-minister-may-and-prime-minister-rutte> Erişim Tarihi 5 Haziran 2021.

Joint statement by Prime Minister May and Prime Minister Rutte on cyber activities of the Russian military intelligence service, the GRU (Government of Netherlands, 4 October 2018) <https://www.government.nl/latest/news/2018/10/04/joint-statement-by-prime-minister-may-and-prime-minister-rutte-on-cyber-activities-of-the-russian-military-intelligence-service-the-gru> Erişim Tarihi 5 Haziran 2021.

Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme (Kimyasal Silahlar Sözleşmesi), RG, 3.5.1997, Sayı 22978 (Mükerrer) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22978_1.pdf> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2020.

Lieblich E, 'The Salisbury Incident and the Threshold for 'Unlawful Use of Force' under International Law: between Stigmatization and Escalation' (Stockholm Centre, 20 April 2018) <http://stockholmcentre.org/the-salisbury-incident-and-the-threshold-for-unlawful-use-of-force-under-international-law-between-stigmatization-and-escalation/> Erişim Tarihi 17 Aralık 2019.

Omand D, 'From Nudge to Novichok: The response to the Skripal nerve agnt attack holds lessons for countering hybrid threats' (2018) Hybrid Coe, 4 <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2018/04/HybridCoE_WorkingPaper_From-NudgeToNovichok_Omand.pdf> Erişim Tarihi 28 Kasım 2019.

OPCW, Webcast: CSP-24 <https://www.opcw.org/calendar/csp-24/webcast> Erişim Tarihi 10 Kasım 2019.

PM Commons statement on Salisbury incident: 12 March 2018 (UK Government, 12 March 2018) <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-commons-statement-on-salisbury-incident-12-march-2018> Erişim Tarihi 28 Kasım 2019.

Press Association, 'Novichok victim Charlie Rowley says poison could still kill him' (Guardian, 9 December 2018) <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/dec/09/novichok-victim-charlie-rowley-says-poison-could-still-kill-him> Erişim Tarihi 27 Kasım 2019.

Ruys T, ''License to Kill' in Salisbury: State-sponsored assassinations and the jus ad bellum' (Just Security, 15 March 2018) <https://www.justsecurity.org/53924/license-kill-salisbury-state-sponsored-assassinations-jus-ad-bellum/> Erişim Tarihi 10 Aralık 2019.

Telegraph Reporters, 'Police officer poisoned by Novichok returns to active duty 10 months after Salisbury attack' (Telegraph, 15 January 2019) <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/01/15/police-officer-nick-bailey-returns-active-duty-10-months-salisbury/> Erişim Tarihi 27 Kasım 2019.

Weller M, 'An International Use of Force in Salisbury?' (EJIL: Talk, 14 March 2018) <https://www.ejiltalk.org/an-international-use-of-force-in-salisbury/> Erişim Tarihi 26 Kasım 2019.